

Nordre Østerdalens Landbruksforening

Nordre Østerdalens Landbruksforening hadde sitt virke fra 1880 til 1920, og var den første landbruksorganisasjonen i regionen som ble stifta og drevet av bønder. Foreninga engasjerte seg i mange viktige saker som fikk stor betydning for utviklinga innen jord- og husdyrbruket i regionen. Aktiviteten til landbruksforeninga gjenspeiler hvilke saker som var tidsaktuelle, og i det følgende vil de viktigste sakene bli omtalt. Kildene som er nyttet er først og fremst møteprotokollen for foreninga, samt beretninga skrevet av Per Skancke (1920).

Tidlige landbruksrelaterte organisasjoner

De første framstøt i folkeopplysningas ånd rettet mot landbruket skjedde på slutten av 1700-tallet. *Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskap* ble stifta i 1769, et selskap som også hadde norske medlemmer. I Norge ble det på midten av 1770-tallet etablert landhusholdningsselskaper i en rekke amt. *Det Kongelige Selskap for Norges Vel* ble stifta i 1809. Selskapet ble etter hvert landsdekkende gjennom distriktskommisjoner og sogneselskaper. I Hedmark ble det oppretta et landhusholdnings-

skapet i 1831, men det eksisterte i bare sju år. Den korte levetida var ikke enestående for Hedmark; de fleste selskapene hadde innstilt sin virksomhet før 1850.

Alle disse eldre landhusholdningsselskapa var private foreninger. De fikk ingen økonomisk støtte fra amtene, og hadde små ressurser til disposisjon. Medlemmene var embetsmenn, proprietærer og byborgere, og avstanden til den vanlige bonde var stor. Selskapa ga premier for å oppmuntre til tiltak som de mente var nyttige, de fikk utgitt opplysningsskrifter, og de arrangerte diskusjonsmøter. På den måten sådde de ideer til nytenking og omlegging i landbruket, men disse ideene fikk liten gjennomslagskraft.

I 1850-åra starta en ny giv i landbruket, og det offentlige iverksatte ulike tiltak for å styrke landbruksnæringa. Dette medførte at amtene fikk behov for en "landbrukstyrelse" som kunne gjennomføre prioriterte tiltak. Det ble oppretta landbruksforeninger i fylkene, men også disse ble stifta og ledet av menn utenfor bondestanden. Foreningenes virksomhet omfattet hovedsakelig landbruksmøter med foredrag og diskusjoner, samt et engasjement for å arrangere dyreskuer (feutstillinger,

Den første feutstillinga i Nord-Østerdalen ble holdt i Tolga i 1858. Senere ble det med jevne mellomrom holdt utstillinger i de forskjellige bygdene. Utstillingene var et avlstilltak, men var samtidig ei populær sosial begivenhet som trakk mye folk. Her fra ei utstilling i Folldalen. MINØ 3516.

”fesjå”). På Hedemarken ble *Hedemarken Fogderis Landbruksforening* stifta. Ei tilsvarende fogderiforening ble oppretta i Solør. Også i Tynset skal det i 1850-åra ha eksistert ei landbruksforening, men denne synes å ha virket bare i kort tid.

For å styrke sin virksomhet søkte fogderiforeninga på Hedemarken amtet om økonomisk støtte på kr 1000. Dette ble i første omgang avslått, men i 1880 fikk amtsformannskapet gjennomslag for å gi støtte til fogderiforeningene med forbehold om at det ble etablert minst tre foreninger i amtet. Høsten 1880 ble *Nordre Østerdalens Fogderiforening* stiftet. Da saken vedrørende økonomisk støtte ble tatt opp igjen i amtstinget i 1881, ble det fattet beslutning om å opprette et overbyggende selskap for hele amtet – *Hedemarkens Amts Landhusholdningsselskap*. For amtet

ble dette selskapet en stor avlastning. Blant annet ble de mange dyreutstillinger som amtet hadde ansvaret for overført til landhusholdningsselskapet. Selskapet delegerte i sin tur ansvaret til fogderiforeningene.

Nordre Østerdalens Landbruksforening

Nordre Østerdalens Fogderiforening som senere ble kalt nordre Østerdalens Landbruksforening, fikk som oppgave å ivareta både offentlige og private interesser. Amtet hadde behov for et organ som kunne forvalte offentlige midler og prioriteringer, og bøndene så et behov for en faglig organisasjon. Initiativet ble tatt av gardbruker og stortingsmann Lars Hektoen og noen andre gardbrukere fra Tynset, Alvdal og Tolga herreder.

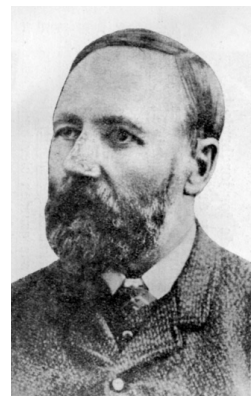
L. Hektoen.

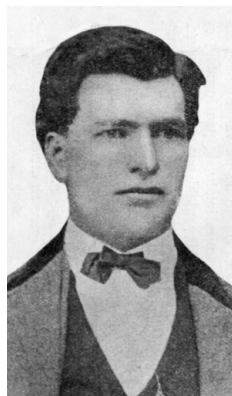
Foged Heyerdahl.

Johan Steien.

O. I. Strand.

Erik O. Haugseth.

*Det første styret i Nordre Østerdalens Landbruksforening.
Fra P. Skancke: Nordre Østerdalens Landbruksforening 1880–1920. Historisk oversikt.*

Stiftelsesmøte ble holdt på Tynset den 29. september 1880. Det ble vedtatt lover der foreningas formål ble formulert slik: "at virke for landbrukets og dets binærings fremme inden fogderiet". Foreninga skulle være en underavdeling av Hedemarkens Amts Landhusholdningsselskap, og skulle starte sin virksomhet fra nyttår 1881.

Foreninga holdt sitt andre møte 28. desember 1881. Det var da registrert 148 medlemmer, som fordelte seg slik mellom herredene: Tynset 48, Alvdal 64, Tolga 20, Øvre Rendal 16. Det ble valgt et styre som bestod av gardbrukerne Lars Hektoen (Tynset), Johan Steien (Alvdal), O. I. Strand (Os), og Erik O. Haugseth (Øvre Rendal), samt foged Heyerdahl (Tynset). Heyerdahl ble valgt til midlertidig formann. Senere overtok Hektoen formannsvervet. Det ble vedtatt å arrangere et diskusjonsmøte på Os den 7. mars 1882. Som samtaleemner ble følgende forslått:

"Om ønskeligheten av meieriutstillinger og i forbindelse dermed foredrag

av sakkyndige mænd."

"Ansees det ønskelig at engagere en meierireisende meierimester i distriktet?"

"Om havedyrking."

"Hvorledes kan man hensiktmæssigt avsætte egne budraatsprodukter?"

"Om opdræt av stamdyr."

I tillegg til sakene som ble drøfta i møtet på Os, tok foreninga det første året opp følgende emner:

- om en skulle anbefale oppføring av storfe og sau til slakt,
- hvilke husdyrraser som passet best for distriktet,
- innkjøp og utstasjonering av telemarksokser,
- om en skulle anbefale bruk av kraftfôr i den alminnelige fôring,
- om det burde foretas noe til fremme av hesteavl i distriktet,
- om bruk av kunstgjødsel (her var konklusjonen følgende: "anvendelse av kunstig gjødsel her i distriktet antas neppe at svare regning").

De to saklistene gir et uttrykk for hvilke temaer medlemmene var opptatt av. Interessen var fokusert på husdyrproduksjonen, spesielt mjølkeproduksjon hos ku. I det følgende vil det bli gitt en oversikt over de viktigste sakene som landbruksforeninga arbeidet med i åra framover.

Storfeavlen – utstillinger, feavlslag, rasespørsmålet

Storfeavlen var den klart viktigste saken som foreninga engasjerte seg i. Landbruksforeninga sørget for at det ble holdt årlige utstillinger på Tynset. Oppslutninga om tiltaket var meget stor; ved utstillinga i 1882 ble det framstilt til bedømming 544 kyr, 81 kviger og 71 okser, til sammen 696 dyr. Foreninga ga støtte til innkjøp av okser og opprettelse av feavlslag. Rasespørsmålet stod sentralt, og var gjenstand for et stort engasjement og heftig rasestrid. Saken klinget av med at utstillinga på Tynset i 1897 fikk

status som statsutstilling, og hvor det ble bestemt at det stedegne feet, østerdalsfeet, senere kalt dølafeet, skulle være den offisielle rasen for distriktet. Landbruksforeningas engasjement i storfeavlen er nærmere omtalt (Simensen 2002, 2008).

Veiledning i tilvirkning av smør og ost, meierisaken

Allerede på det første diskusjonsmøtet i 1882 ble spørsmålet om foredling og omsetning av mjølk og mjølkeprodukter tatt opp. ”Man ansaa de i den senere tid dannede smørforeninger som en forberedelse til meierier, hvilke sidste vilde være at foretrekke for de første. Koldtvannsmetoden til melkens avkjøling vinder overalt ønskelig utbredelse”. Ved generalforsamlinga samme år ble det avsatt kr 300 til en omreisende meierimester. Sommeren 1883 ble meierske Goro Sandtrøen fra Tynset ansatt for et tidsrom på fire måneder. Hun

Ole Jonsen Berg fra Dalsbygda med oksen Bergmann og ei gruppe kyr ved den første statsutstillinga på Tynset i 1897. Norsk landbruksmuseum.

reiste omkring i distriktet og ga bu-
deiene undervisning i smør- og ostela-
ging. Ved storfeutstillinga på Tynset i
1883 ble det samtidig arrangert bu-
dråttsutstilling. En hel del prøver av
smør var utstilt, men få ostep prøver. Det
ble utdelt pengepremier. Lignende
budråttsutstillinger ble også arrangert
ved senere feutstillinger.

Året 1887 var starten på et nytt ut-
viklingstrinn i mjølkestellet. Da kom
håndseparatoren som etter hvert av-
løste den tradisjonelle avkjølingsmeto-
den for å skille ut fløten. Ved årsmøtet
dette året ble følgende vedtak fattet:
"Som bidrag i form av laan, der er ren-
tefrit i 2 aar, til indkjøp av en hånd-
separator bevilges av foreningens kasse
det halve av separatorens kostende...".
På Tolga kom et håndseparator-meieri i
gang i 1890-åra.

På begynnelsen av 1890-tallet ble
meierispørsmålet behandlet på flere

møter. I denne perioden ble det opp-
rettet smørmeierier i Alvdal, Tynset og
Tolga, men fogderiforeninga hadde
ingen befatning med disse tiltakene.
I styrets beretning for 1898 uttales:
"Meierivæsenet omfattes med interesse,
og man tør haabe at de bygder der
ennu mangler tidsmessig meierianlæg
snart maa indse nødvendigheten av at
faa saadanne i stand". Men meieriene
oppfylte ikke de forhåpninger som ble
stilt. "Meieriene ble ikke den løftestang
for jordbruket som man engang trodde,
men dette skyltes ikke meieriene, men
bønderne selv, som manglet samhold
og samarbeide. De ble opprettet i en tid
da "samvirketanken" var ny og ukjent
blant fjeldbygdenes bønder".

Ei samling av håndseparatorer. Bilde fra et utstillingslokale i Oslo i 1915. MINØ 28836.

Veiledning i fjøsstell

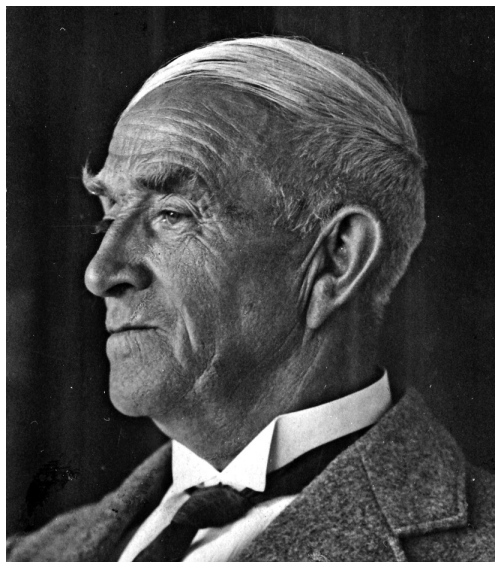
Fra 1895 og i flere år framover sørget foreninga for at det ble tilsatt vandre-lærere i fjøsstell. Disse virket omkring i bygdene og ga nye impulser til fôring og stell. Det ble også arrangert såkalte fjøsskuer der amtsagronomen sammen med medlemmer av styret foretok befaringer i en rekke fjøs. Etter besøksrun-den i ei bygd ble det holdt budeiefest med foredrag og utdeling av premier og diplomer.

Rundt 1900 ble Fjøskontrollen (vei-ning av mjølk og registrering av fôrfor-bruk) etablert, og foreninga oppmunt-ret bøndene til å slutte seg til den. Det første kontrollaget ble dannet på Tynset i 1903, og landbruksforeninga ga økonomisk støtte.

Sauaeavlen

Allerede på generalforsamlinga i 1882 ble styret pålagt å sørge for innkjøp av stamdyr, og i 1883 og 1884 ble det hvert av åra skaffet 28 sauer av tauterrassen på lagets regning, som ble fordelt på byg-dene. Ved storfeutstillinga på Tynset i 1884 ble det også framvist to samlinger av sauer, men ingen av dyra ble funnet å holde mål som premiedyr. Det ble li-kevel utdelt oppmuntringspremier.

Men det var nedgang i saueholdet. Fra 1875 til 1900 gikk sauetallet i amtet ned fra 92 000 til 47 000, og endringene var størst på Hedemarken og i Nord-Øs-terdalen. Nedgangen ble forklart med at bomull nå var tilgjengelig på ver-densmarkedet og erstattet ulla for pro-duksjon av klær. På begynnelsen av 1890-tallet var det en feide i lokalpressa om lønnsomheten ved saueholdet, og

Jon Sæland var en ruvende person innen husdyravlen. Han var den første styreren ved Storsteigen landbruksskole, og ble senere statskonsulent i småfeavl. Med ham kom sjeviotrasen til Nord-Østerdalen, og han var sentral i utviklingen av dalasauen som etter hvert ble den viktigste rasen i distriktet. Sæland var viden kjent for sine fargerike dommerkommentarer ved statsutstillinga på Tynset. MINØ 25854.

dette hadde nok også sin virkning.

I åra framover var det stille omkring saueavlen inntil Jon Sæland kom til Storsteigen som landbruksskolebestyrer. På foreningas årsmøte i 1907 holdt han et foredrag om saueavl, og han kan sies å være den moderne saueavlens "far" i Nord-Østerdalen. Han så verdien i de gode utmarksressursene i distriktet, beiter som har betegnet som de beste i landet. Sauen fikk igjen plass sammen med storfeet på utstillingene, det ble satt trykk på å etterkomme hanndyrlovens krav om å fjerne graværer fra fellesbeite, og foreninga ga støtte til innkjøp av stamdyr. Det ble også oppretta fellehamn for værere; i 1912 ble det

Representanter for rasene sjeviot og dalasau. Begge foto: P. K. Lien. MINØ.PKL 4002 og 4411.

sendt 84 dyr til ei felleshamn ved Dalbusjøen i Os. Men værere kom på vidvanke, og det medførte mye arbeid og betydelige kostnader å få samlet dem

inn igjen. Neste år ble 70 værere sendt til ei inngjerda hamning i Alvdal.

Hesteavlen

Det skulle gå 20 år før foreninga erkjente at også hesteavlen hørte hjemme i bygdenes husdyrbruk. I styrets beretning for 1901 står det følgende: "En gren av husdyravlen, der hittil har været upåagtet og ganske forsømt, er hesteavlen. ... Den største hindring for fremgang er distriktets mangel paa fremragende hingster. Fogderiforeningen vil ha sin oppmerksomhet henvendt på og støtte disse vaagnende hesteavlsbestrebelser." I 1909 foreslo dyrlege Høyem på Tynset å arrangere unghestskuer, og foreninga ga den nødvendige bevilgning til et slikt skue samme vår.

Det viste seg å være stor interesse for hesteavlen. Unghestskuer ble nå en årlig foreteelse på Tynset, og det ble også arrangert hoppeutstillinger i flere

bygder. Frammøtet av ungdyr og eldre hopper var større enn ventet, og hesteavlen ble en fast post på foreningas arbeidsprogram. For å forbedre avlsmateriale ble det kjøpt inn avlshopper og hingster.

Planteproduksjon

Det var liten interessen for planteproduksjonen, og driftsmåten av jorda ble karakterisert som primitiv. Det skulle gå hele 19 år før landbruksforeninga tok opp ei så grunnleggende side av landbruket. Men i 1899 ble det tatt initiativ til å få anlagt et forsøksfelt på Sandbakken i Tynset. Men det ble med dette ene forsøket. På denne tida ble det satt fokus på bruk av torv, og i 1903 ga for-

Hesten hadde høy status og ble gjerne oppstilt i forgrunnen på gruppebilder av folk og dyr. Men det gikk mange år før landbruksforeninga gikk inn med tiltak for å styrke hesteavlen. På bildet er det en unghest som poserer for fotografen. MINØ 28721.

Nybrottsarbeidere fra den tida da spett, hakke, spade og handkraft var de viktigste arbeidsredskapene. MINØ 28714.

eninga bidrag til torvstrønlegg i Os og Narjordet. Motivasjonen synes først og fremst å ha vært å hindre avrenning fra gjødsellageret slik at en kunne ta bedre vare på gjødselverdien. Men det ble ingen fart i disse tiltakene. I stedet kjøpte foreninga i 1913 inn 50 tønner med sement, og i 1914 82 tønner, for å stimulere til støping av gjødselkjellere.

Foreninga ga bidrag til oppdyrking av jord, og dette satte fart i nydyrkinga.

Landbruksskolesaken

I 1902 bevilget foreninga kr 150 til et fire måneders landbruksskolekurs på Tynset med 10 elever. Året etter la amts-

tingets skolekomité fram forslag om flyttbar landbruksskole for Nord-Østerdalen og Trysil. Dette ble også realisert for Nord-Østerdalens vedkommende, med Jon Sæland, senere statskonsulent i saueavl, som skolestyrer fra 1907. Samtidig arbeidet landbruksforeninga for en mer permanent skoleordning, knytta til et gardsbruk i regionen. I 1909 fikk den et tilbud om å nytte eiendommen Storsteigen i Alvdal. Kjøp av Vollan gård i Kvikne var også inne i bildet. Men valget falt på Storsteigen som lå mer sentralt til, og som dermed ble distriktets landbruksskole fra samme år.

*Storsteigen i Alvdal, som ble regionens landbruksskole fra 1909. Bildet er fra 1930-åra.
Foto: P. K. Lien, bildet beskåret. MINØ.PKL 3296.*

Kursvirksomhet

Foreninga tok initiativ til kursvirksomhet av ulike slag, og som ikke bare var knytta til primærnæringa. I perioden 1905-1917 ble det holdt flere kurs i husholdning, hagebruk, og bruk av grønnsaker i kostholdet. For å stimulere til grønnsakdyrking ble det utdelt gratis grønnsakfrø til skolebarn.

Omorganisering

I 1919-1920 ble Hedmarkens Amts Landhusholdningsselskap omorganisert. Arbeidet ble mer formalisert, og i større grad bestemt av statlige oppgaver som ble pålagt av departementet. Samtidig ble amt erstatta med fylke, og selskapet ble nå hetende *Hedmark Landbruksselskap*. Dette fikk også konsekvenser for foreninga i Nord-Østerdalen. Ar-

beidsoppgavene ble endret, og foreninga ble omdannet til *Nord-Østerdal Landbrukslag*.

Dette laget videreførte mange av de sakene som den tidligere landbruksforeninga arbeidet med.

Avslutning

Nordre Østerdalens Landbruksforening fylte en viktig funksjon i en periode med store endringer i jordbruket hvor nye driftsmåter fikk innpass. Foreninga fikk drevet gjennom mange betydningsfulle saker, og den hadde også en viktig sosial funksjon. Her fra møteprotokollen: "Foreningen har vært et gavnlige bindeled bygdene imellem. Paa de aarlige aars- og diskussionsmøter har man lært hinanden at kjende; møterne har vært koselige og framforalt

lærerike, og samarbeidet og solidaritetsfølelsen har vokset.”

I sin beretning av 1920 sammenfatter Per Skancke virksomheten til Nordre Østerdalens Landbruksforening slik: ”Gjennom disse 40 år er det sandelig nedlagt et stort og godt arbeide av og ved foreningen. Her har bygdernes mest interesserte gaardbrukere samlet sig under foreningens merke og i fællesskap drøftet og hævdet dalens og bygdernes hovednæringsveie, jordbruk og hosedyrhold. Og arbeidet har ogsaa baaret frugter. Man har faat reist sin egen landbruksskole, sit stedegne fæ, saueavlen er bragt paa fote og hesteavlen er i opkomst og utvikling, og hva selve jordbrukget angaar saa er det stor og merkbar fremgang i planteproduktionen. Og de som har nedlagt arbeide i foreningen gjennom aarene har grund til at være fornøyet. Strevet har baaret synlige frugter. Arbeidet er kommet ind i plan og organisationsmessige former, saa man faar haabe paa fortsat fremgang og utvikling til gavn og glæde for dalens sønner og døtre.”

Litteratur

Bakken, N. 1932. Nord-Østerdal Landbrukslags virksomhet i 10-årsperioden 1921-1930. Indlandspostens Trykkeri, Kongsvinger.

Hasund, S. 1932. Vårt landbruks historie. Aschehoug & Co.

Møteprotokoll for Nordre Østerdalens Landbruksforening. Privat eie.

Simensen, E. 2002. Rasestrid i storfeavlen – østerdalsfeet blir til. Årbok for Nord-Østerdalen 2002, 73-82.

Simensen, E. 2008. Dølafæet. Nordøs-

terdalsmuseet, Dølafelaget, Tine Meieriet Øst BA.

Skancke, P. 1920. Nordre Østerdalens Landbruksforening 1880-1920. Historisk oversikt. Hamar Stiftstienendes Boktrykkeri.

Søberg, E. 1982. Hedmark Landbruks-selskap gjennom 150 år. Elverum Trykk.

Om forfatteren

Egil Simensen, født 1940, er veterinær, og har vært professor ved Norges veterinærhøgskole innen fagområdet husdyrmiljø og forebyggende helsearbeid. Han har skrevet om husdyrholdet i Nord-Østerdalen i årboka og Tynset bygdebok, og er forfatter av boka ”Dølafæet”.